

**SHIFOBAXSH O'SIMLIKLAR NOMINATSIYASINING
LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI
(O'zbek va rus tillari misolida)**

Yusupova Tatyana Eduardovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

Har bir xalqning tili uning ming yillik hayot tarzi, diniy-e'tiqodiy qarashlari, xalq tabobati va xalq og'zaki ijodi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu bog'liqlik tilning leksik qatlamida, xususan, shifobaxsh o'simliklar nomlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Shifobaxsh o'simliklar nominatsiyasi nafaqat denotativ ma'lumot (o'simlikning o'zi, ko'rinishi, funksiyasi)ni, balki etnosning qadriyatlari, mifologik tasavvurlari, ma'naviy-madaniy tajribasini ham mujassamlashtiradi.

O'zbek va rus tillari turli til oilalariga mansub bo'lsa-da, matn va nutq amaliyotida shifobaxsh o'simliklarga nisbatan munosabat, ularning nomlanish prinsiplari, nomlar tarkibidagi milliy-madaniy komponentlar qator umumiylik va farqlarga ega. Shu bois shifobaxsh o'simliklar nomlarining lingvomadaniy tahlili o'zbek va rus xalqlarining dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, tabiatga munosabatini qiyosiy yoritish imkonini beradi.

Biz ushbu ishimizda o'zbek va rus tillarida shifobaxsh o'simliklar nominatsiyasini lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilish, nominatsiya modellari, semantik maydonlari, metaforik va ramziy qatlamlarini aniqlash hamda til va madaniyatning o'zaro aloqasini ko'rsatishni maqsad qilganmiz.

Tilshunoslikda nominatsiya – borliqdagi obyekt, hodisa va tushunchalarga nom berish jarayoni bo'lib, bu jarayon ortida insonning kognitiv faoliyati, konseptual dunyoqarashi, antropotsentrik yondashuvi yotadi. Shifobaxsh o'simliklar nominatsiyasi esa tabiiy obyekttni faqat biologik belgilari orqali emas, balki etnos uchun muhim bo'lgan funksional, emotsional, ramziy va aksar hollarda

mifopoetik belgilar asosida nomlash bilan izohlanadi.

Lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan o'simlik nomlari tilning kumulyativ funksiyasini amalga oshiradi: u orqali tarixiy tajriba, xalq tabobati, e'tiqod va urf-odatlar "saqlab qo'yiladi". Shu ma'noda shifobaxsh o'simlik nomlari til-madaniyat aloqasining "mayda, ammo zich kodlangan" birliklari sifatida qaralishi mumkin.

O'zbek va rus tillari misolida oladigan bo'lsak, shifobaxsh o'simliklar nominatsiyasi quyidagi nazariy tamoyillar asosida o'rganilishi maqsadga muvofiq:

- a) antroposentrizm (inson tajribasi, tabobat amaliyoti bilan bog'liqlik);
- b) konseptual maydon va semantik tarmoqlar (sog'liq, kasallik, himoya, poklik, issiqlik, sovuqlik va h.k.);
- c) metaforik va ramziy nominatsiya;
- d) etnospesifik va umuminsonga xos komponentlarning o'zaro nisbatini aniqlash.

O'zbek va rus tillari materiallari shuni ko'rsatadiki, shifobaxsh o'simlik nomlari ko'pincha quyidagi semantik turlarga mansub bo'ladi (ba'zida aralash tur ham uchraydi):

1. *Tashqi belgi asosidagi nominatsiya:*

o'lcham, shakl: o'zb. mayincho'p, uzunquloq (shartli), rus. зверобой (barg va guli ko'rinishi asosida tarixiy obraz bilan bog'langan) va b.

rang: o'zb. qizilmiya, oqbosh (shartli), rus. череда трёхраздельная (botanik belgi), золототысячник va h.k.

2. *Ta'sir va funksiyaga asoslangan nominatsiya:*

shifo sohasi: o'zb. yurak o't (yurak og'rig'iga davo sifatida tasavvur qilinishi), boshog'riq o't (shartli), rus. сердечник, печёночница, подорожник (yo'l bo'yi, jarohatga foydali) kabi misollar;

umumiy ta'sir: o'zb. darmondori, jonkuvar (shartli), rus. живокость, тысячелистник (ko'p yaraga, ko'p kasalga davo).

3. *Mifologik va e'tiqodiy asosli nominatsiya:*

himoya, baraka, yomon ko'zdan asrash: o'zb. isiriq, hazorispan, rus. зверобой

(yovvoyi kuchni “bo‘g‘uvchi”), Иван-да-марья va b.;

diniy va marosimiy konnotatsiyalar: o‘zb. “*tabiat gavhari*” (isiriq perifrazasi sifatida), rus an‘analarida *Рождественская трава*, *Богородицын цветок* kabi diniy nomlar.

4. **Metaforik va poetik nominatsiya:**

o‘simlikka jonli mavjudot, qush, hayvon yoki boshqa predmet sifatida metaforik munosabat: o‘zb. *bo‘tako‘z*, *ituzum*, rus. *медвежья ягода*, *кошачья лапка* kabi. Bunda obrazlilik orqali funksional belgi va emotsional baho birlashtiriladi.

5. **O‘zlashma va xalqaro terminologik nominatsiya:**

xalq tabobatidan tibbiyot terminologiyasiga o‘tgan, ko‘p tillarda o‘xshash shaklda qo‘llanadigan nomlar: o‘zb. *valeriana*, *melissa*, rus. *валериана*, *мелисса*, *календула* va b. Bu qatlamda lingvomadaniy komponent nisbatan sust, lekin xalq og‘zaki tilida ular bilan bog‘liq bo‘lgan metaforik birliklar paydo bo‘ladi.

O‘zbek tilida shifobaxsh o‘simliklar nomlari, avvalo, xalq tabobati va qadimiy e‘tiqodlar bilan bog‘liq. Xususan, isiriq nomi va uning perifrazalari (*tabiat gavhari*, *hazorispand*) o‘zbek xalqining bu o‘simlikka bo‘lgan e‘tiqodiy munosabatini ifodalaydi: u yomon ko‘z, balo-ofatdan asraydigan, uyni “tozalaydigan” o‘simlik sifatida tasavvur qilinadi.

Shifobaxsh o‘simlik nomlari ko‘pincha quyidagi milliy-madaniy komponentlarni namoyon etadi:

Xalq tabobati konsepti: nom tarkibida davo sohasi, kasallik nomi, ta’sir turi ko‘rsatiladi (yurak, qon, jigar, yo‘tal, shamollash bilan bog‘liq birliklar).

Marosim va udumlar: isiriq tutatish, yangi tug‘ilgan chaqaloq, kelin-kuyov uyiga isiriq tutatish kabi udumlar nominatsiyaning semantik fonini tashkil etadi.

Antroponimik o‘zlashish: isiriq bilan bog‘liq isfand, hazorispan shakllaridan Isfand, Isfandiyor kabi ismlar hosil bo‘lishi lingvomadaniy jarayonning davomiyligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida ko‘plab shifobaxsh o‘simlik nomlari xalq poetik tafakkuridan oziqlangan: ularning tarkibida ko‘pincha sifatlash, metafora, istiora va perifraza asosidagi obrazlar mujassam. Jumladan:

bo'tako'z (ko'zga o'xshash guli, nozik hissiyot bilan bog'liq obraz);

qizilmiya (rang va ta'm orqali ifodalanadigan nom);

na'matak (xalq og'zaki ijodida sog'liq, yoshlik, go'zallik konseptlari bilan ko'p bog'lanadi).

Shu bilan birga, o'zbek tilida "dorivor o'simliklar" qatlamini tizimli o'rganish, ularning etimologik izohini berish, badiiy va tarixiy-tibbiy manbalar asosida lug'atlar tuzish zarurati tilshunoslikda alohida ta'kidlanadi. Bu jarayon milliy tibbiy terminologiya va lingvokulturologik tadqiqotlar uchun muhim omil sanaladi.

Rus tilida esa shifobaxsh o'simliklarning nomlari bir tomondan, professional botanik terminologiya bilan, ikkinchi tomondan esa xalq orasidagi nomlar, laqablar, obrazli ifodalar bilan parallel mavjud bo'ladi. Xalq og'zaki ijodi, xususan, afsonalarda, rivoyatlarda uchraydigan ko'plab nomlar o'simlikning shifo beruvchi xususiyati, himoya funksiyasi yoki tashqi ko'rinishi bilan bog'langan.

Rus tilida ko'p uchraydigan semantik-modellashtiruvchi xususiyatlar sifatida quyidagilarni qayd qilish mumkin:

Himoya va "yovuz kuch" bilan kurash: зверобой (so'zma-so'z "hayvonni bo'g'uvchi") nomi tarixan yovuz ruhlar, yovvoyi kuchlar ustidan "g'alaba" ramzi bilan talqin qilingan; bu nominatsiya marosimiy va mifologik qatlam bilan mustahkam bog'liq.

Inson a'zolari va kasalliklar bilan bog'liq nomlar: сердечник (yurak bilan bog'liq), печёночница (jigar kasalliklari), подорожник (yo'lovchining yo'ldosh o'simlik, shikastlangan joyga qo'yiladigan "yo'l bo'yi dorisi") kabi nomlar xalq tabobati modeli va til birligining uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Antropomorf va zoomorf metaforalar: медвежья ягода, кошачья лапка, волчья ягода kabi nomlarda o'simlikning xususiyati (zaharlilik, kuch, mayinlik) hayvon obrazi orqali talqin qilinadi; bu yerda ham shifo-zahar, foyda-xatar oppozitsiyasi madaniy jihatdan kodlangan.

Rus tilida ham xalqaro ilmiy terminlar (валериана, мелисса, календула va b.) bilan bir qatorda xalqona nomlar, sinonimik qatorlar keng qo'llanadi; bu holat

o'simlikka nisbatan rasmiy-tibbiy va xalqona-madaniy ko'zqarashlarning paralelligini ko'rsatadi.

Chog'ishtirma tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va rus tillarida shifobaxsh o'simliklar nominatsiyasini bog'lab turuvchi umumiy jihatlar bilan bir qatorda, muhim farqlovchi xususiyatlar ham mavjud.

Har ikkala tilda ham shifobaxsh o'simliklar nomlari xalq tabobati tajribasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, nom tarkibida kasallik, davo sohasi, ta'sir kuchi singari komponentlar aks etadi.

Nomlar ko'pincha metaforik va obrazli bo'lib, *hayvon, inson, buyum, rang, ta'm* kabi sohalardan olingan birliklar asosida yaratiladi. Shifobaxsh o'simliklar ko'pincha *himoya, poklik, baraka, sog'liq* singari konseptlar bilan bog'lanib, mifologik va diniy e'tiqodlar tizimida muhim ramz sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek tilida isiriq, hazorispan kabi nomlar bilan bog'liq marosimlar (uyga isiriq tutatish, bolani ko'zdan saqlash va h.k.) juda faol va tirik an'ana sifatida davom etadi; rus an'analari esa ko'proq xristian bayramlari, cherkov marosimlari bilan bog'liq o'simlik nomlari ramziy ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilida shifobaxsh o'simlik nomlari ko'pincha antroponimik tizim bilan bog'lanadi (Isfand, Isfandiyor kabi ismlar), rus tilida esa bu holat nisbatan kamroq uchraydi, ko'proq familiyalar, laqablar bilan chegaralangan.

Rus tilida botanik terminologiya va xalqona nomlar o'rtasidagi tafovut ko'proq seziladi, o'zbek tilida esa ko'plab dorivor o'simlik nomlari hozircha sistematik terminologik bazaga to'liq tushirilmagan, ko'proq xalqona shaklda saqlanadi; bu esa o'zbek tilshunosligi zimmasiga alohida ilmiy vazifalar yuklaydi. Quyidagi jadval qiyosiy xususiyatlarning ayrimlarini umumlashtiradi:

Asos	O'zbek tili	Rus tili			
E'tiqodiy-folkloriy fon	Isiriq, hazorispan, "tabiat gavhari"	Зверобой, Иван-да-марья, Богородицын			

	kabi nomlar yovuz kuch va ko'zdan saqlash marosimlari bilan faol bog'liq econferences+1	ЦБЕТОК kabi nomlar mif, afsona va diniy tasavvurlar bilan bog'liq			
Tabobat modeli	Xalq tabobati va sharqona tibbiyot an'analari kuchli, ko'plab xalqona atamalar	Xalq tabobati va rasmiy tibbiyot paralel, botanik terminologiya kuchli			
Antroponimik ta'sir	O'simlik nomlaridan shaxs ismlari (Isfand, Isfandiyor) hosil bo'ladi	O'simliklardan kelib chiqqan familiya va laqablar ko'proq uchraydi			
Metaforik qatlam	Qizilmiya, bo'tako'z, na'matak kabi obrazli nomlar xalq og'zaki ijodida faol sciencebox+1	Медвежья ягода, кошачья лапка, волчья ягода kabi zoonimik va antropomorf nomlar kuchli			

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, shifobaxsh o'simliklar nominatsiyasi o'zbek va rus tillarida til egalarining dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari, xalq tabobati an'analari, mifologik tasavvurlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab lingvomadaniy hodisa hisoblanadi. O'simlik nomlari nafaqat nominativ, balki kumulyativ va emotsional-funksional vazifani ham bajarib, tilning madaniyat "xotirasi" sifatida xizmat qiladi.

O'zbek tilida isiriq, hazorispan, na'matak va boshqa dorivor o'simlik nomlarining lingvomadaniy tahlili xalq ma'naviyatidagi himoya, poklik, baraka, sog'liq konseptlarini yoritadi; rus tilida esa зверобой, подорожник, валериана kabi nomlar xalq tabobati va diniy-mifologik qarashlar qatlami bilan birga qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirjonov N. N. Shifobaxsh o'simlik nomlarining lingvistik xususiyatlari //Scientific progress. – 2022. – T. 3. – №. 2. – C. 214-223.
2. Mahmudxon Mahmud. 1001 tibbiy hikmat. – Toshkent: 2013. – B. 117.
3. Mirjonov N. N. Na'matak shifobaxsh o'simlik nomining lingvistik tavsifi //Journal of Advanced Research and Stability. – [nashr yili ko'rsatilmagan].
4. Usmanova M. DORIVOR O'SIMLIKLARNING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI //econferences.ru. – 2025.
5. Usmanova M. Application of phytonyms in the works of Alisher Navoi //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – Volume 7, Number 12. – P. 49-52.
6. Usmanova M. Genetic classification of phytonyms in Navoi works //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. – 2020. – Volume 6, Issue 11. – P. 532-535.